

IZVJEŠTAJI O ZNANSTVENIM REZULTATIMA

VLADO A. IVANOVSKI

Makedonska historiografija o narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji u Makedoniji od 1941. do 1945.

Od oslobođenja (1944. godine) naovamo tiskani su na makedonskom jeziku brojni radovi o narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji makedonskog naroda (1941—1945).

Po načinu na koji obrađuju povijest narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije u Makedoniji, tiskani se radovi mogu podijeliti u nekoliko grupa: monografije koje općenito obrađuju historiju NOB-a, pojedine njezine faze ili probleme; članci objavljeni u makedonskom časopisima; kronike o NOB-u u Makedoniji; izvori za povijest narodnooslobodilačke borbe i revolucije u Makedoniji te bibliografije o NOB-u u Makedoniji.

I Monografije o povijesti narodnooslobodilačke borbe u Makedoniji 1941—1945.

Opći i sintetizirani radovi o narodnooslobodilačkoj borbi i narodnoj revoluciji u Makedoniji 1941—1945.

U Makedoniji su do danas tiskana samo četiri općenita rada o narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji u Makedoniji 1941—1945. To su ovi radovi: Apostolski Mihailo, *Osloboditeltnata vojna na makedonskiot narod 1941—1945*,¹ (Oslobodilački rat makedonskog naroda 1941—1945); Apostolski Mihajlo i drugi suradnici, *Narodnoosloboditeltnata borba vo Makedonija*² (Narodnooslobodilačka borba u Makedoniji), ilustrirana publikacija s prigodnim tekstom; zatim materijali s Prvog kongresa Komunističke partije Makedonije³ i tekst više autora u trećoj knjizi Povijesti makedonskog naroda, koji se odnosi na narodnooslobodilačku borbu i narodnu revoluciju u Makedoniji 1941—1945.⁴

¹ *Apostolski Mihailo*, *Osloboditeltnata vojna na makedonskiot narod 1941—1945*, Skopje 1965, 190.

² *Apostolski Mihailo*, *Aleksovski Boris*, *Bardarski Duško*, *Korobar Pero*, *Kuculovska Galena* i *Taškovski Pande*, *Narodnoosloboditeltnata borba na Makedonija*. Skopje 1962, 256. (Objavljeno i na srpskohrvatskom jeziku, Skopje 1963.)

³ Prvi kongres na Komunističkata partija na Makedonija. Skopje 1949, 288.

⁴ *Istorija na makedonskiot narod* (knj. 3), Skopje 1969, 277—488. (Kolektivni rad.)

U knjizi *Osloboditelna vojna na makedonskiot narod 1941—1945*. M. Apostolskog prikazani su, sintetizirano, najvažniji događaji NOB-a u Makedoniji.

Tekst je pisan na osnovi arhivske dokumentacije. Na odnosima sa susjednim zemljama u toku NOB-a autor se zadržava samo koliko je neophodno za objašnjenje nekih događaja u NOB-u Makedonije. Pri tome je autor namjerno izbjegao svaku polemiku, jer je smatrao da se ti problemi ne mogu iznijeti u tako sažetom obliku.

Radi preglednosti čitav je rad podijeljen u sedam dijelova.

Knjiga je ilustrirana s više fotografija i skica važnijih događaja, a na kraju je priložen i popis izvora i konzultirane literature.

U redakciji Borisa Aleksovskog, Mihaila Apostolskog, Duška Bardarskog, Pere Korobara, Galene Kuculove i Pandeta Taškovskog izašla je 1962. knjiga *Narodnoosloboditelna borba na makedonskiot narod*, koja je doživjela dva izdanja: na makedonskome i, dopunjeno, na srpskohrvatskom jeziku. Knjiga je podijeljena u šest dijelova. Prvi je dio posvećen razdoblju između dva rata, a zatim je, u zasebnim dijelovima, prikazana NOB po pojedinim godinama (1941, 1942, 1943, 1944. i 1945).

Ta je knjiga bogato ilustrirana fotografijama i skicama o NOB-u i aktivnosti između dva rata: o teroru okupatora, političkoj aktivnosti, radu u pozadini, o vojnoj i vojno-pozadinskoj aktivnosti, zatim o djelovanju narodne vlasti i masovnih organizacija (Narodnooslobodilačkog fronta žena i Narodne omladine), kulturno-prosvjetnom radu te o suradnji sa susjednim zemljama, s ostalim krajevima Jugoslavije i sl. Sve te fotografije, skice i faksimili popraćeni su prigodnim tekstovima i odgovarajućim legendama. Knjiga kontinuirano prati razvoj oružanog ustanka u Makedoniji, kao i aktivnost i razvoj pokreta između dva rata.

Prvi kongres Komunističke partije Makedonije (izvještaji i rezolucije). U toj knjizi tiskani su svi kongresni materijali: Politički izvještaj o razvoju Komunističke partije i NOB-a u Makedoniji; Organizacioni izvještaj; Rezolucija o usvajanju referata podnesenih na Kongresu i dr.

Politički izvještaj sekretara Komunističke partije Makedonije daje kratak pregled razvoja radničkog i socijalističkog pokreta u Makedoniji, njihovih prvih početaka, zatim formiranja i djelovanja partijske organizacije u Makedoniji između dva rata i, posebno, djelovanje KPM u NOB-u. Prvi put daje i ocjene pojedinih razdoblja radničkog pokreta u Makedoniji. U tome je zapravo prava vrijednost te knjige. Očigledno, neke ocjene, date prije više od 20 godina, sada su prevaziđene, ali, bez obzira na to, vrijednost toga materijala ostaje od izuzetnog značenja za noviju povijest Makedonije.

U travnju 1969, u izdanju Instituta za nacionalnu povijest u Skopju, izašla je, u tri knjige, *Istorija na makedonskiot narod* (Povijest makedonskog naroda). Taj kolektivni rad makedonskih znanstvenika prva je, zapravo, povijest makedonskog naroda! Treća knjiga obrađuje razdoblje od 1918. do 1945, odnosno razdoblje između dva rata, zatim NOB i narodnu revoluciju.

Posljednji, IV dio treće knjige, obrađuje, u osam glava, narodnooslobodilački rat i revoluciju u Makedoniji. U pojedinim glavama, a pod zajedničkim naslovima, obrađeni su početak, razvoj i tok ustanka u Makedoniji, kao i oslobođenje Makedonije i Jugoslavije. Posljednja, osma glava posvećena je razvoju prosvjete, kulture i umjetnosti u Makedoniji za vrijeme NOB-a. U tome dijelu obrađeni su i ustanci na teritoriju Makedonije pod bugarskom i grčkom vlašću, i to kao sastavnog dijela narodnooslobodilačkog pokreta u Bugarskoj odnosno u Grčkoj. Na kraju knjige je bibliografija izvora i literature, i to za svaki dio posebno.

Monografije o pojedinim fazama, problemima ili regijama narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije u Makedoniji 1941—1945.

Nekoliko tiskanih monografija obrađuje pojedine faze, probleme ili regije narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije u Makedoniji 1941—1945. Najbrojnije su monografije Mihaila Apostolskog: *Od Kožuf do Bogomila i Kozjak, Operacije na edinicite na NOV i POJ zimata 1943—1944 vo Makedonija — Pomoravieto*⁵ (Od planine Kožuh do Bogomile i Kozjaka, Operacije jedinica NOV i POJ u toku zime 1943—1944. u Makedoniji i Pomoravlju); *Proletnata ofanziva 1944 godina vo Makedonija*⁶ (Proletna ofenziva 1944. u Makedoniji) i *Završnite operacii za osloboduvanjeto na Makedonija*⁷ (Završne operacije za oslobođenje Makedonije). Tu dolazi i kolektivni rad *Razvitokot na državnosta na makedonskiot narod*⁸ (Razvoj državnosti makedonskog naroda), zatim djelo dra Velimira Brezskog *Osloboditelnata vojna vo Makedonija 1943*⁹ (Oslobodilački rat u Makedoniji 1943) te knjiga Mitra Inadeskog *Ilegalnite tehniki vo Makedonija vo Narodnoosloboditelnata vojna*¹⁰ (Ilegalne tehnike u Makedoniji za narodnooslobodilačkog rata).

Od Kožuf do Bogomila i Kozjak izašla je 1959. U njoj Mihailo Apostolski opisuje borbe koje su jedinice NOV i POM vodile u zimi 1943/44. na teritoriju Makedonije i Pomoravlja.

Taj je rad podijeljen u pet dijelova. U prvom se dijelu daje opća i vojno-politička situacija 1943. u Makedoniji, a analiziraju se i pripreme za aktivnost jedinica NOV u centralnoj i istočnoj Makedoniji.

⁵ *Apostolski Mihailo*, *Od Kožuf do Bogomila i Kozjak (Operacije na edinicite na NOB i POJ zimata 1943—1944 vo Makedonija i Pomoravieto)*. Skopje 1959, 232. (Februarski pohod, Beograd 1964.)

⁶ *Apostolski Mihailo*, *Proletnata ofanziva 1944 godina vo Makedonija*. Skopje 1949; Kumanovo 1969, 85. (Objavljeno i na srpskohrvatskom jeziku, Beograd 1948.)

⁷ *Apostolski Mihailo*, *Završnite operacii na NOV za osloboduvanjeto na Makedonija*. Skopje 1952, 257. (Objavljeno i na srpskohrvatskom jeziku, Beograd 1963.)

⁸ *Razvitokot na državnosta na makedonskiot narod*. Skopje 1966, 555.

⁹ *Brezoski Velimir*, *Osloboditelnata vojna vo Makedonija 1943*, Skopje 1971, 415.

¹⁰ *Inadeski Mitre*, *Ilegalnite tehniki vo Makedonija vo Narodnoosloboditelnata vojna*. Skopje 1962, 197.

Borbe u rajonu Đevdelije, Tikveša i Mariova, kao i borbe vođene u Karadovi — prosinca 1943, siječnja 1944 — obrađene su u drugom dijelu knjige. Treći je dio u cijelosti posvećen Februarskom pohodu makedonskih jedinica (31. I — 14. II 1944). U četvrtom dijelu knjige obrađena su pitanja: Savjetovanje u manastiru Prohor Pčinjski; objedinjavanje rukovodstava i formiranje brigada; uništavanje četnika Vardarskog četničkog korpusa; borbe kod Ristovca, Zletovskih rudnika i Krive Feje. U petom dijelu govori se o značajkama borbenih akcija.

Knjiga obiluje brojnim fotografijama, podacima i skicama. Sadrži i registar ličnih imena, predmetni registar, spisak izvora i literature.

Proletnata ofanziva 1944 godine vo Makedonija objavljena je najprije 1946. na srpskohrvatskome, a tek 1948. na makedonskom jeziku. Do sada je doživjela tri izdanja.

Autor je svoju knjigu podijelio u dva dijela. U prvom opisuje i prati akcije i ofenzivu od njezina početka 25. travnja 1944. pa do njezina završetka svibnja iste god. Posebno se zadržava na zauzimanju Kratova i na toku ofenzive u Kozjačkom masivu, u gornjem toku rijeke Pčinje, kao i u rajonu Besne Kobile i Crne Trave. U drugom dijelu knjige autor se bavi borbama u istočnoj Makedoniji: na planinama Osogovo, Pljačkovicica, Ogražden, Belasica i Kruša.

Knjiga je ilustrirana većim brojem skica važnijih borbi u toku ofenzive.

Završnite operaciji za osloboduvanjeto na Makedonija izašla je najprije 1953. na srpskohrvatskom jeziku. Sadašnji tekst na makedonskome nije identičan tekstu na srpskohrvatskome, ali u opisu i redosljedu događaja nema izmjena. Namijenjena ponajprije oficirima JNA, ta je knjiga dopunjena mnogim operativno-tehničkim opservacijama. Na kraju knjige je popis geografsko-topografskih objekata i spisak jedinica Glavnog štaba Makedonije koje su sudjelovale u opisanim događajima.

Knjiga obiluje podacima o sudjelovanju pojedinih jedinica u oslobođenju Makedonije, o trajanju i rezultatima tih borbi, a sadrži i brojne skice i fotografije.

Razvitokot nadržavnosta na makedonskiot narod zapravo je zbornik referata i diskusija sa simpozija koji je u povodu 20-godišnjice Prvog zasjedanja ASNOM-a, a pod naslovom *Sozdavanje i izgradba na državnosta na makedonskiot narod vo tekot na NOB* (Stvaranje i izgrađivanje državnosti makedonskog naroda u NOB-u), održan listopada 1964. u Skopju.

Referati u tom zborniku mogu se podijeliti u dva dijela. Prvi dio (str. 27—204) obuhvaća referate koji se odnose na pitanje državnosti makedonskog naroda do početka narodnooslobodilačke borbe 1941. Drugi dio (str. 202—434) sadrži referate koji se izravno odnose na održavanje Prvog zasjedanja ASNOM-a, ili su u neposrednoj vezi s njim. Diskusija vođena na simpoziju tiskana je posebno (str. 435—502).

Ilegalnite tehniki vo NOB (Ilegalne tehnike u NOB-u), rad Mitra Inadeskog, pregled je cjelokupne partijske tehnike i partijskih tiskara u Makedoniji u toku NOB-a.

Autor se opširnije zadržava na djelovanju tiskare Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju u Skopju i na aktivnosti ilegalnih tiskara i tehnika u Prilepu, Velesu, Kumanovu, Kavadarcima, Gostivaru, Bitoli, Kruševu, Štipu, a na kraju govori i o tiskari »Goce Delčev«, u Skopju.

Rad *Osloboditelna vojna vo Makedonija 1943 godina* izašao je iz tiska potkraj 1971, u izdanju Instituta za nacionalnu povijest u Skopju, a sastoji se od predgovora, uvoda, šest glava, zaključka, rezimea na ruskom jeziku i ovih priloga: kratice; izvori i literatura; periodika; novinstvo; članci; registar vlastitih imena i geografskih pojmova.

U dosadašnjoj historiografiji o NOB-u u Makedoniji 1943. polazilo se obično od kraja veljače, odnosno od razmaha NOB-a u Makedoniji, što se povezivalo isključivo s dolaskom u Makedoniju Svetozara Vukmanovića Tempa, delegata VŠ NOV i POJ i CK KPJ. Zbog takva pristupa ispuštala se iz vida veoma značajna etapa NOB-a u Makedoniji (siječanj-veljača 1943). Autor je obradio upravo i tu etapu, o kojoj je dokumentirano iznio i niz novih podataka.

Makedonsko pitanje i komunističke partije

U makedonskoj historiografiji o NOB-u samo je jedan rad u cijelosti posvećen KPJ i makedonskom pitanju. To je knjiga prof. dra Aleksandra Hristova *Komunistička partija na Jugoslavija vo rešovanjeto na makedonskoto prašanje 1937—1944 g.*¹¹ (Komunistička partija Jugoslavije u rješavanju makedonskog pitanja 1937—1944).

Obrada toga problema predstavlja kronološko-dokumentaciono izlaganje pojedinih stavova i akcija KPJ i sintetiziran pokušaj da se izdvoji i prikaže ono što je osnovno u programskim deklaracijama i akcijama KPJ o makedonskom nacionalnom pitanju i njegovu rješavanju u tom razdoblju.

Rad prof. Hristova podijeljen je u dva dijela. Prvi dio obuhvaća period 1937—1941, a drugi period 1941—1944, tj. narodnooslobodilačku borbu.

U Skopju je 1948. objavljena i knjiga Laze Mojsova *Bugarskata rabotnička partija (komunisti) i makedonskoto nacionalno prašanje*¹² (Bugarska radnička partija (komunista) i makedonsko nacionalno pitanje.) Kao što se vidi iz naslova, knjiga je u cjelini posvećena tome problemu.

Rad Laze Mojsova podijeljen je u tri dijela. U prvom dijelu (str. 3—43) daje pregled radanja i značaja makedonskog nacionalnooslobodilačkog pokreta od početka 19. do, zaključno, tridesetih godina našeg stoljeća. Drugi dio (str. 44—169) obuhvaća period od 1941. do kraja 1943. Treći dio (str. 170—274) posvećen je »oslobodilačkoj misiji« bugarske armije u Makedoniji u jesen 1944, kao i odnosu BRP (k) i otečestveno-frontovske vlasti prema Pirinskoj Makedoniji.

¹¹ Hristov d-r Aleksandar, KPJ vo rešovanjeto na Makedonskoto prašanje 1937—1944. Skopje 1962, 103.

¹² Lazo Mojsov, Bugarskata rabotnička partija (komunisti) i makedonskoto nacionalno prašanje. Skopje 1948, 270.

*Narodnooslobodilačka borba na teritoriju Makedonije
pod grčkom i bugarskom vlašću*

Narodnooslobodilačka borba na teritoriju Makedonije pod grčkom i bugarskom vlašću privlači posebnu pažnju makedonskih i drugih znanstvenih radnika. To potvrđuje i činjenica što od oslobođenja do danas imamo više tiskanih radova o toj problematici. Od ukupno sedam, četiri se rada odnose na narodnooslobodilačku borbu u dijelu Makedonije pod grčkom, a tri na narodnooslobodilačku borbu u dijelu Makedonije pod bugarskom vlašću. Svi su ti radovi, dakle, posvećeni borbi makedonskog naroda u Egejskoj i Pirinskoj Makedoniji u drugom svjetskom ratu, kao i borbi makedonskog naroda Egejske Makedonije u građanskom ratu 1945—1949. u Grčkoj. Evo popisa: Hristo Andonovski, *Makedoncite pod Grcija vo borbata protiv fašizmot, 1941—1948*¹³ (Makedonci u Grčkoj u borbi protiv fašizma, 1941—1948); Naum Pejov, *Makedoncite i građanskata vojna vo Grcija*¹⁴ (Makedonci u građanskom ratu u Grčkoj 1945—1949); Dimitar Mitrev, *Pirinska Makedonija vo borbata za nacionalno osloboduvanje*¹⁵ (Pirinska Makedonija u borbi za nacionalno oslobođenje) i *Partizanskoto dviženje vo Pirinska Makedonija*¹⁶ (Partizanski pokret u Pirinskoj Makedoniji); Naum Pejov, *Prilozi za odnosot na rakovoditelite na KPG po makedonskoto nacionalno prašanje*¹⁷ (Prilozi o odnosu rukovodstva KPG prema makedonskom nacionalnom pitanju); Hristo Andonovski, *Egejska Makedonija*;¹⁸ Svetozar Vukmanović, *Za Narodnata revolucija vo Grcija 1949*¹⁹ (O narodnoj revoluciji u Grčkoj 1949); Hristo Andonovski, *Dramskoto vostanie*²⁰ (Dramski ustanak) i Vanda Čašule, *Bugarskata komunistička partija i makedonskoto prašanje*²¹ (Bugarska komunistička partija i makedonsko pitanje).

God. 1968. izašla je iz tiska knjiga Hrista Andonovskog *Makedoncite pod Grcija vo borbata protiv fašizmot (1940—1948)*. U njoj se opisuje sudjelovanje Makedonaca iz Egejske Makedonije u NOB-u, dakako u okviru općeg pokreta otpora u Grčkoj i, posebno, u Egejskoj Makedoniji. Potkraj iste godine pojavila se i knjiga Nauma Pejova *Makedoncite i Građanskata vojna vo Grcija*.

Taj svoj pristup autor knjige opravdava time što u Lerinskom, Kosturskom i Vodenskom kraju Makedonci predstavljaju, u demografskom pogledu, većinu stanovništva.

¹³ *Andonovski Hristo*, *Makedoncite pod Grcija vo borbata protiv fašizmot (1940—1948)*. Skopje 1968, 227.

¹⁴ *Pejov Naum*, *Makedoncite i građanskata vojna vo Grcija*. Skopje 1968, 208.

¹⁵ *Mitrev Dimitar*, *Pirinska Makedonija vo borbata za nacionalno osloboduvanje*. Skopje 1950, 451.

¹⁶ *Mitrev Dimitar*, *Partizanskoto dviženje vo Pirinska Makedonija*. Skopje 1968, 30

¹⁷ *Pejov Naum*, *Prilozi za odnosot na rakovoditelite na KPG po makedonskoto nacionalno prašanje*. Skopje, 1953, 109.

¹⁸ *Andonovski Hristo*, *Egejska Makedonija*. Skopje 1961, 106.

¹⁹ *Vukmanović Svetozar*, *Za Narodnata revolucija vo Grcija 1949*. Skopje 1949. 147.

²⁰ *Andovski Hristo*, *Dramskoto vostanie*. Skopje 1968, 30.

²¹ *Čašule Vanga*, *Bugarskata komunistička partija i makedonskoto prašanje*. Skopje 1968, 30.

Kao neposredni sudionik NOB-a u Grčkoj i kao čovjek koji je pomno pratio događaje u građanskom ratu u Grčkoj, Naum Pejov je naslovnu temu obradio u dva dijela. U prvom dijelu govori općenito o građanskom ratu u Grčkoj 1945—1949. U drugom dijelu, koji ima četiri glave i nosi naslov »Makedonci u građanskom ratu«, autor dokumentirano izlaže položaj Makedonaca u Grčkoj, zadržavajući se pri tome i na teroru grčke vlasti nad Makedoncima u razdoblju 1945—1949. U vezi s tim N. Pejov govori i o razilaženju rukovodstava KPG i NOF, kao i o Prvom kongresu NOF-a, dok se na kraju, u posljednjoj glavi, osvrće i na sâm doprinos Makedonaca građanskom ratu u Grčkoj.

God. 1959. pojavila se knjiga Dimitra Mitreva *Pirinska Makedonija vo borbata za nacionalno osloboduvanje*. Svoja razmatranja autor počinje 19. stoljećem, ali se opširnije zadržava na preporodu i ustancima u Kresni i Razlogu. Poslije toga govori o razvoju nacionalnooslobodilačkog pokreta, o makedonskoj revoluciji i balkanskim ratovima, a u tim okvirima i o komadanju Makedonije 1913. Posebnu pažnju autor je posvetio nacionalnooslobodilačkom pokretu u Pirinskoj Makedoniji za vrijeme prvoga svjetskoga rata, kao i aktivnosti VMRO-e (Ujedinjenje) u Pirinskoj Makedoniji. Od str. 257 (glava XI) do str. 362 (glava XIV) u knjizi se govori o partizanskom pokretu u Pirinskoj Makedoniji i o položaju makedonskog naroda u tom dijelu Makedonije neposredno poslije drugoga svjetskog rata, o odnosu Otečestvenofrontovske Bugarske prema Pirinskoj Makedoniji i o položaju toga dijela Makedonije poslije 1948. (Informbiro). Povijesni događaji i razdoblja dati su u toj knjizi kronološki, s tim što se događaji iz ranijih razdoblja često uspoređuju i povezuju s vremenski novijim događajima.

Knjiga Nauma Pejova *Prilozi za odnosot na rakovoditelite na KPG po makedonskoto nacionalno prašanje*, koja je objavljena 1953, promatra naslovnu temu iz nekoliko aspekata. To su: stvaranje nove revolucionarne situacije na Balkanu neposredno poslije fašističke okupacije; godine 1944. kao prekretnica za narodnooslobodilački pokret u Grčkoj i, posebno, za makedonski narod u Egejskoj Makedoniji; kontrarevolucionarni stav Komunističke partije Grčke prema makedonskom pitanju kao značajnom činiocu borbe u Grčkoj, te, na kraju, niz pitanja o nepostojanju makedonskoga subjektivnog činioca, u obliku jedne jedinstvene organizacije kao glavni razlog što je borba makedonskog naroda bila teža nego što je morala biti.

Rad Svetozara Vukmanovića *Tempa Komunistička partija na Grcija i narodnoosloboditelната borba* pojavio se 1945. U njemu je, na oko 40 stranica, obrađeno više pitanja o ulozi Komunističke partije Grčke u narodnooslobodilačkom pokretu u Grčkoj i u građanskom ratu. Posebna je pažnja posvećena ovim pitanjima: porazu Komunističke partije Grčke u periodu narodnooslobodilačke borbe; stavu Komunističke partije Grčke o organiziranju regularne narodnooslobodilačke armije; stavu Komunističke partije Grčke i pitanju vlasti u toku narodnooslobodilačkog rata; odnosu Komunističke partije Grčke prema pitanju Narodnog fronta; odnosu Komunističke partije Grčke prema makedonskom nacionalnom pitanju; liniji Komunističke partije Grčke u periodu borbe protiv monarhofašizma.

i strane intervencije. U tome se radu, na kraju, govori i o klevetničkoj kampanji rukovodstva Komunističke partije Grčke protiv Jugoslavije.

U izdanju RTV Skopje, u ediciji »Svetlini na minatoto« (Svjetla prošlosti), izašla je brošura Dimitra Mitreva *Partizanskoto dvizenze vo Pirinska Makedonija* (Partizanski pokret u Pirinskoj Makedoniji). Tu je sažeto prikazan početak i razvoj partizanskog pokreta u Pirinskoj Makedoniji, kronološki, onako kako je taj pokret jačao i omasovljavao se. Značajno je i karakteristično, kako to ističe i D. Mitrev, da su pirinski Makedonci još 27. lipnja 1941. započeli s oružanim otporom. U nastavku izlaganja autor opisuje razvoj toga pokreta po godinama i obrađuje niz ličnosti iz toga kraja, istaknutih boraca i rukovodilaca borbe protiv fašizma.

U istoj ediciji RTV Skopja izašla je ožujka 1968. brošura Hrista Andonovskog *Dramskoto vostanie* (Dramski ustanak). Tu je sažeto obrađeno nekoliko pitanja o 1941. u Egejskoj Makedoniji. Autor se osvrće na prve dane okupacije istočne Makedonije i zapadne Trakije, kao i na prve dane bugarske okupatorske vlasti na novoosvojenom, okupiranom teritoriju. Istaknuto mjesto u brošuri ima i sâm Dramski ustanak (u rujnu 1941): pripreme, tok i posljedice ustanka.

Dramski ustanak, kao i druge partizanske akcije, vjesnik je velike narodnooslobodilačke borbe koja se rasplamsala u tim krajevima i u kojoj su upravo Makedonci najmasovnije sudjelovali i dali najviše žrtava.

Od ostalih tekstova iz već spomenute edicije RTV Skopja valja izdvojiti brošuru Vande Čašule *Bugarskata komunistička partija i makedonskoto prašanje* (Bugarska komunistička partija i makedonsko pitanje), u kojoj se iznose varijacije i stavovi, odnosi i praksa BRP prema makedonskom pitanju od 1944. (neposredno nakon oslobođenja) do najnovijih dana. Analizirajući te stavove, Vanda Čašule je uočila tri razdoblja: od 1944. do 1948., od 1948. do 1958. i od 1958. naovamo.

Monografije o pojedinim brigadama u Makedoniji

U makedonskoj su historiografiji samo dvije monografije posvećene pojedinim brigadama u Makedoniji. *Od Debarca do Rogaške Slatine*²² (Od Debarca do Rogaške Slatine), monografija je Vlade Ivanovskog. U njoj je opisano formiranje i borbeni put Prve makedonsko-kosovske udarne brigade, kao i formiranje i borbeni put Prve makedonske udarne brigadede. Drugu monografiju napisao je Dane Cekov. Ona govori o Trećoj makedonskoj brigadi i Kosovskom odred, o njihovim akcijama do sredine svibnja 1944.²³

²² *Ivanovski Vlado*, *Od Debarca do Rogaška Slatina* (Borbeniot pat na Prvata makedonsko-kosovska udarna brigada i Prvata makedonska brigada). Skopje 1964, 190.

²³ *Cekov Dane*, *Treta makedonska brigada i Kosovskiot odred vo sredinata na maj 1944 godina*. Kumanovo 1969, 65.

Monografije o pojedinim ličnostima narodnooslobodilačke borbe u Makedoniji 1941—1945.

U makedonskoj historiografiji nije do sada posvećena veća pažnja osvjetljavanju pojedinih ličnosti narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Prošlih godina objavljeno je tek nekoliko takvih monografija ili sličnih radova. S izuzetkom monografije o Mirčetu Acevu,²⁴ koja je ujedno i najopširnija, jer svestrano obrađuje život, djelo i vrijeme u kojem je djelovao narodni heroj Mirče Acev, u ostalim monografijama: o Cvetanu Dimovu,²⁵ o Lazi Trpovskom,²⁶ o Orci Nikolovu²⁷ i dr. samo se u općim crtama opisuje život i djelo tih ličnosti. Valja primijetiti da je o ličnostima iz Pirinske i Egejske Makedonije pisano samo o Lazi Trpovskom iz Egejske Makedonije, odnosno da još nije opširnije pisano ni o jednoj ličnosti iz narodnooslobodilačke borbe u Pirinskoj Makedoniji.

Monografija o teroru okupatora u Makedoniji

U mnogim radovima i napisima o narodnooslobodilačkoj borbi i narodnoj revoluciji u Makedoniji obrađuje se, uz ostalo, i teror okupatora u Makedoniji za vrijeme drugoga svjetskog rata. Do sada su isključivo o tome objavljena samo dva teksta: *Tragedijata na Evreite vo Makedonija*²⁸ (Tragedija Židova u Makedoniji) i *Životot vo skopskiot policiški zatvor*²⁹ (Život u skopskom istražnom zatvoru).

Prvi se tekst, pisan naučno-popularno, zasniva na izvornim podacima, a drugi je sjećanje — dnevnik jednog osuđenika na smrt, koji je 550 dana proveo u ćeliji smrti. U tom se tekstu opisuje život u zatvoru: režim, tortura i sve ostalo što je u uvjetima okupacije povezano s takvom institucijom.

God. 1962. je dr Aleksandar Matkovski objavio knjigu *Tragedijata na Evreite od Makedonija*. To je zapravo njezino treće izdanje na makedonskome. Inače, knjiga je objavljena i na hebrejskom, engleskom i španjolskom jeziku, što je samo potvrda zanimanja koje je tekst dra Matkovskog izazvao i u Makedoniji i u inozemstvu. Knjiga Tragedija Židova iz Makedonije zasniva se na izvornim podacima — na arhivskoj dokumentaciji okupatora, i na izjavama koje su preživjeli Židovi i drugi sudionici događaja dali Komisiji NR Makedonije za utvrđivanje zločina okupatora. U njoj su također korištene i izjave koje su ratni zločinci i organizatori evakuacije Židova iz Makedonije dali poslije oslobođenja pred Vojnim sudom Skopske vojne oblasti. Autor nas upoznaje sa životom Židova u Makedoniji do prvoga svjetskog rata, s njihovim položajem između dva rata, i sa sudjelovanjem Židova u naprednom radničkom pokretu i u NOB-u. Isto tako, detaljno se opisuju pripreme njemačkih i bugarskih

²⁴ *Solunski Koce*, Mirče Acev (Život, delo, vreme). Skopje 1968, 175.

²⁵ *Zografski Dančo*, Narodni heroj Cvetan Dimov. Skopje 1951, 30.

²⁶ *Andonovski Hristo*, Lazo Trpkovski. Skopje 1968, 32.

²⁷ *Najdevski Dimče*, Orce Nikolov. Skopje 1968, 31.

²⁸ *Matkovski Aleksandar*, Tragedijata na Evreite vo Makedonija. Skopje 1962, 150.

²⁹ *Krango Dučo*, 550 dni vo kelijata na smrta. Skopje 1961, 114.

fašista za likvidaciju Židova u Makedoniji, hapšenje makedonskih Židova, njihovo deportiranje iz skopskog koncentracionog logora u logor smrti Treblinku i likvidacija židovskog imetka.

Knjiga obiluje i preciznim podacima o broju evakuiranih Židova iz Makedonije i o njihovoj sudbini. Ilustrirana je fotografijama iz života u skopskom koncentracionom logoru i faksimilima različitih naređenja. U njoj je i niz shema organizacija, ustanova i logora za uništavanje Židova iz Makedonije.

Tiskane monografije o povijesti NOB-a i narodne revolucije u Makedoniji obrađuju ključne i brojne probleme povijesti NOB-a. Pada, međutim, u oči da nedostaju, odnosno da nisu obrađena, mnoga zanimljiva pitanja. Najveći broj tih monografija obrađuje vojni aspekt narodnooslobodilačke borbe u Makedoniji. Sudjelovanje masa, tj. ono što je našu borbu činilo narodnom revolucijom, nedovoljno je obrađeno. Uz nedovoljnu obradu tih pitanja, nedovoljno ili uopće nisu obrađeni i ovi problemi: sudjelovanje narodnosti u NOB-u Makedonije; balistički pokret; kontra-čete; fašističke omladinske i sindikalne organizacije; okupatorski sistem vlasti na teritoriju Makedonije i druga pitanja.

Isto tako, pada u oči da se u monografskim radovima premalo koristi dokumentacija okupatora. Ta je dokumentacija, naime, korišćena onoliko koliko je dostupna u jugoslavenskim arhivima, tj. korišćena je samo zaplijenjena dokumentacija. Jer nedostupna je, još uvijek, brojna dokumentacija njemačkih, bugarskih i talijanskih okupatora.

II Članci o povijesti NOB-a u Makedoniji

objavljeni u časopisima: Glasnik, Istorija, Prosvetno delo, Pogledi, Pravna misla, Sovremenost, Kulturni život i dr.

U makedonskim je časopisima objavljen veći broj članaka o NOB-u i revoluciji. Pregledavši naslove i sadržaj tih tekstova, ustanovili smo da obrađuju ili postavljaju niz značajnih problema.

Uloga Komunističke partije Jugoslavije u Makedoniji u pripremama za oružani ustanak i formiranje KPM³⁰; formiranje i aktivnost pojedinih partizanskih odreda i vojnih jedinica³¹; obrada značajnih borbi u toku

³⁰ Akad. Mihailo Apostolski, Po povod 25 godini od formiranje na KPM. *Pogledi*, 1968/1—2; D-r Vlado A. Ivanovski, Prilog kon prašanjetu za formiranje na Komunističkata partija na Makedonija. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1968. XII/3, 183—186; Vlado Ivanovski, Partiskata organizacija na teritorijata na Makedonija pod italijanska okupacija april-noemvri 1941. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1966. X/2—3, 45—64.

³¹ Dane Cekov, Tretata makedonska brigada i Kosovskiot odred do sredinata na maj 1944 g. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1962. VI/1—2, 5—60; Mile Todorovski, Prilog kon prašanjetu za vremeto na formiranje na Kruševskiot partizanski odred »Pitu Guli«. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1965. IX/2, 183—188; Mile Todorovski, Prilog kon borbata na Veleškiot partizanski odred na planinata Lisec 1942 g. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1967. X/2, 125—133; Slavka Fidanova, Podgotovkite za formiranje na Tetovskiot partizanski odred. *Istorija*, II/1—2, 3—25.

NOB-a u Makedoniji³² i okupatorski sistem vlasti u Makedoniji (u dijelu Makedonije koji su okupirale fašističke države Bugarska i Italija³³); obrada pojedinih regija ili razdoblja NOB-a (primjer: Kumanovski okrug, zapadna Makedonija, Prespa i dr.³⁴); interregnum u Makedoniji 1941³⁵; razvoj organa narodne vlasti za vrijeme NOB-a³⁶; razvoj sudstva za vrijeme NOB-a³⁷; partizanska i partijska tehnika i tisak³⁸; revolucionarne tradicije u Makedoniji i njihov odraz na NOB³⁹; prosvjetne i kulturne prilike i prve škole u Makedoniji za vrijeme NOB-a⁴⁰; pseudonimi u NOB-u⁴¹; završne operacije u Makedoniji i sudjelovanje makedonskih jedinica u

³² *Apostolski Mihailo*, Vtoroto zezemanje na Kičevo. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1959. III/1, 47—55.

³³ *Todorovski Gligor*, Nekoi institucii vo Zapadna Makedonija воведени во времето на okupacijata 1941—1944. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1961. V/2, 99—124; *Apostolski, Hristov, Terziowski*, Položbata na okupirana Makedonija vo Vtorata svetska vojna (1941—1944). *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1963. VII/1, 5—46; *Todorovski Gligor*, Prilog kon proučavanjeto na okupatorskiot sistem vo Zapadna Makedonija od 1941—1944. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1963. 181—202; *Terziowski Rastislav*, Nekoi idejni aspekti na bugarskite programi vo okupirana Makedonija 1941—1944. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1968. XII/1, 27—62.

³⁴ Akad. *Mihailo Apostolski*, 1942 politička pobeda nad okupatorrot. RTV — Skopje 1968, 31; *Mitreovski Boro*, Považni nastani vo NOB za Makedonija. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1959. III/1, 5—45; *Cekov Dane*, Kumanovskata okolijska vojna vo NOB. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1961. V/1, 5—56; *Mitreovski Boro*, Považni nastani od razvitokot na NOB vo Bitolsko-prespanskoto podračje vo periodot 1941—1943. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1963. VII/1, 47—97.

³⁵ *Ivanovski d-r Vlado*, Zapadna Makedonija vo prvite meseci po kapitulacijata na Jugoslavija 1941. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1967. III/2, 40—49.

³⁶ *Apostolski Mihailo*, Ulogata na Glavniot štab na NOV i POM vo izgradbata na narodnata vlast. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, VIII/2, 5—25; *Gruevski d-r T.*, Kratok prikaz na sozdavanjeto na NOO vo Makedonija. *Pravna misla*, 1964/4, 40—47; *Ivanovski Vlado*, Formiranjeto i aktivnosta na prvot okoliški NOK na slobodnata teritorija vo Debarci — 1943. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1964. VIII/1, 83—99; *Ivanovski d-r Vlado*, Nastanuvanjeto i aktivnosta na organite na borbata vo Makedonija 1941—1942. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, XI/3, 149—166; *Hristov d-r Aleksandar*, Prvoto zasedanie na ASNOM, RTV — Skopje, 1968, 30.

³⁷ *Todorovski Mile*, Nastanuvanjeto i razvitokot na narodnite sudovi vo tekot na NOB vo Makedonija. *Pogledi*, 1966. III/1, 101—122.

³⁸ *Inadeski Mitre*, Ilegalnata partiska tehnika vo Prilep. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1959. III/2, 179—189.

³⁹ *Crvenkovski Krste*, Narodnoosloboditelna borba i revolucionarnata tragedija na Makedonija. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1968. XII/1, 5—24; Akad. *Mihailo Apostolski i Galena Kuculova*, Odrzot na ilindenskite tradicii vo NOB. RTV — Skopje 1968, 32.

⁴⁰ *Todorovski Mile*, Rabotata na prvite makedonski učilišta na slobodnata teritorija vo 1943 g. *Prosvetno delo*, 1961/5—6, 271—284; *Todorovski d-r Mile*, Prosvetnite rabotnici od Makedonija vo otporot protiv fašizmot. *Prosvetno delo*, 1967/5, 273—288; *Ožegovič-Hribar d-r Maja*, Teatarot vo Makedonija za vreme na Narodnoosloboditelna vojna. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1969. XII/3, 5—34.

⁴¹ *Dimevski Stoisava i Gorgi*, Pseudonimi i prekarari na učesnici vo NOB vo Makedonija. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1964. VIII/2, 273—306; *Andonovski Jelica i Andonovski Hristo*, Pseudonimite i prekarite vo Narodnoosloboditelna borba vo Makedonija. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, II/2, 193—225.

proboju Srijemskog fronta i u konačnom oslobođenju Jugoslavije⁴²; Prvo zasjedane ASNOM-a i formiranje prve makedonske vlade⁴³; istaknute ličnosti NOB-a⁴⁴; uloga bugarske crkve u Makedoniji i bugarskih kulturnih fašističkih organizacija⁴⁵; organiziranje makedonskog svećenstva i njegova aktivnost za vrijeme NOB-a; teror okupatora⁴⁶; sanitet u NOB-u⁴⁷; Drugo zasjedanje AVNOJ-a i makedonska državnost⁴⁸; sudjelovanje makedonskih žena u NOB-⁴⁹; NOB na teritoriji Makedonije pod grčkom vlašću.⁵⁰

Iz članaka u časopisima vidi se da su znanstveni i drugi radnici obuhvatili više pitanja iz povijesti NOB-a u Makedoniji. Daleko smo od toga da tvrdimo kako su, obradom tih pitanja i objavljivanjem brojnih članaka, autori rekli sve što je trebalo reći. Naprotiv, smatramo da su samo inicirali probleme koji se detaljnije mogu obraditi tek u posebnim monografijama. Svoje postavke i zaključke autori donose u prvome redu na

⁴² *Mitreuski Boro*, Dejstvoto na 15-ot udaren korpus od probivot na Sremski front do ovladuvanjeto na Striživojno—Vrpolje. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1969. IV/1—2, 5—45; *Mitreuski Boro*, Borбата na 15-ot udaren korpus za osloboduvanje na Slavonska Požega. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1966. X/2—3, 65—81.

⁴³ *Brezoski, Todorovski*, Političkiot nacionalno-socijalniot sostav na narodnite pretstavnici na Prvoto zasjedanje na ASNOM. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1964. VIII/1, 57—82; *Hristov d-r Aleksandar*, Dejnosta na ASNOM na negovoto Prvo zasjedanie. *Pravna misla*, 1964/4, 20—39; *Smileuski Vidoe*, Odlukite na ASNOM se izraz na izvojuvanite pridobivki na NOB, *Pravna misla*, 1964/4, 1—19; *Sotirovski d-r Nikola*, Prvite propisi na ASNOM za administrativnata podelba na Makedonija. *Pravna misla*, 1964/4, 48; *Dimitrov Evg.*, Značenjeto na prvoto zasjedanie na ASNOM. *Pravna misla*, 1964/5—6, 1—13; *Todorovski d-r Mile*, Prilog kon prašanjeto na prvata vlada vo Makedonija. *Pravna misla*, 1966/2, 36—44.

⁴⁴ *Simovski Todor*, Po povod 25-godišnjata od smrtta na Lazo Trpkovski. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1968. XII/1, 293—303.

⁴⁵ *Terzioski Rastislav*, Bugarskata pravoslavna crkva vo okupirana Makedonija (1941—1944). *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1965. IX/2, 47—75; *Veljanovski Nove*, Bugarskata crkva i njezinoto religiozno-vospitno vlijanie vo Makedonija vo periodot na okupacijata 1941—1944 g. *Prosvetno delo*, 1967/7—8, 444—450.

⁴⁶ *Andonovski Hristo*, Likvidiranjeto na Evreite od Egejska Makedonija od germanskiot okupator. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1961. V/2, 69—97; *Ivanovski d-r Vlado*, Progoni i procesi na bugarskiot okupator vo Makedonija 1941. *Istorija*, 1969. V/1, 105—139.

⁴⁷ *Apostolski Mihailo*, Nekoi momenti od organizacijata na sanitetskata služba pri osloboduvanjeto na Makedonija. *Istorija*, I/1, 12—18; *Apostolski Mihailo*, Razvojt na sanitetskata služba vo NOB vo Makedonija. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1959. III/2, 5—30.

⁴⁸ *Hristov d-r Aleksandar*, Vtoroto zasjedanie na AVNOJ i sozdavanjeto na makedonskata državnost. *Pravna misla*, 1968/5, 66—71; *Caca Gorči*, Ustavniot karakter na odlukite na Vtoroto zasjedanie na AVNOJ. *Pravna misla*, 1968/5, 72—84; *Mitkov Vl.*, Sobranijskiot sistem vo odlukite na Vtoroto zasjedanie na AVNOJ. *Pravna misla*, 1968/5, 96—112; *Todorovski d-r Mile*, Pretstavnicite od Makedonija na Vtoroto zasjedanie na AVNOJ. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1968. XII/3, 173—182.

⁴⁹ *Vangeli Vera*, Ženite vo NOB na Makedonija vo 1941. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1967. XI/3, 133—149.

⁵⁰ *Andonovski Hristo*, Dramskoto vostanie 1941. i bugarskite fašistički zlotvorstva. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1961. V/1, 57—74; *Andonovski Hristo*, SNOF vo Lepinsko, Kostursko i Makedonskiot komitet vo Vodensko. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1966. X/2—3, 5—46.

NAPOMENA: U ovaj popis nisu uneseni svi napisi o NOB-u u Makedoniji, nego samo važniji, oni koji se odnose na pojedine probleme.

osnovi postojeće dokumentacije (partijske, vojne i okupatorske), a tamo gdje dokumentacije nema, ili se do nje još ne može doći, oni se koriste rezultatima vlastitih istraživačkih radova, služe se rekonstrukcijom događaja, sabiranjem podataka koje pružaju partijske organizacije na terenu i različite institucije, kao i analizom memoara organizatora i sudionika NOB-a.

Proučavanjem članaka po časopisima dolazi se do zaključka da se nedovoljna pažnja posvećuje narodnooslobodilačkoj borbi i narodnoj revoluciji u Egejskoj i Pirinskoj Makedoniji. Poznato je da su Makedonci u Grčkoj i Bugarskoj aktivno sudjelovali u borbama protiv fašizma, a da su u Pirinskoj Makedoniji (na teritoriju Bugarske) upravo oni i prvi započeli borbu protiv fašizma. Posljednjih je godina, međutim, posvećena veća pažnja tom pitanju, što se, uz ostalo, vidi i iz istupanja pojedinih znanstvenih radnika na različitim skupovima u zemlji; na tim skupovima oni su integralno obrađivali i NOB na teritoriju Makedonije pod grčkom i bugarskom vlašću.

Dublja analiza tih članaka pokazuje, isto tako, da neki zaključci u njima mogu u nekih čitalaca izazvati nedoumicu o našoj daljoj prošlosti. Po našem mišljenju do toga dolazi otuda, što autori nedovoljno poznaju problem koji obrađuju. Uz to (to su malobrojniji slučajevi) ima autora koji, obrađujući probleme iz NOB-a, nastoje te događaje povezati s događajima iz dalje prošlosti. Tu je, po našem mišljenju, i odgovor na postavljeno pitanje. Zašto, dakle, neki autori, koji obrađuju pojedine probleme iz NOB-a, donose i pogrešne zaključke? Praksa nam pokazuje da gotovo ni jedan problem vezan za NOB u Makedoniji ne možemo obraditi ako sve pojave ne povežemo s našom bližom i daljom prošlošću. Revolucionarnim iskustvom stečenim u ilindenskom periodu koristile su se što je više moguće mlade generacije koje su 1941. započele narodnooslobodilačku borbu. Uz ostalo, i uz fizičko prisustvo ilindenaca koji su u toku NOB-a formirali i svoje posebne čete.

Dosadašnji rad na proučavanju NOB-a pokazuje da znanstvene institucije i znanstveni radnici moraju posvetiti veću pažnju povijesnoj kritici, koja je u nas, u Makedoniji, slabo razvijena. Do sada, na primjer, nije objavljena ni jedna znanstvena kritika knjige ili rasprave o NOB-u u Makedoniji. Znači li to da je sve što je pisano o NOB-u u Makedoniji dobro i da stoje zaključci što se pri tome donose? Dosadašnji napisi o pojedinim tiskanim radovima o NOB-u pretežno su prikazi.

U interesu je povijesne znanosti u Makedoniji da se s obzirom na sadašnji stepen razvijenosti obrati veća pažnja i znanstvenoj kritici, jer je to najbolji način da se odstrane nedostaci koji se uočavaju.

III Kronike o NOB-u

S organiziranim pisanjem kronikâ o NOB-u započelo se u SR Makedoniji tek u lipnju 1959.

Spomenimo neke od njih: Hristo Andonovski — *Meglenskata oblast vo NOB* (Meglenski kraj u NOB-u), Skopje 1960; dr Miloš Konstantinov,

dr Duško Konstantinov i Kosta Cingarovski — *Hronika na bitolsko Lavci* (Kronika o bitoljskom selu Lavci), Bitola 1962; dr Miloš Konstantinov, Duško Konstantinov i Kosta Cingarovski — *Letopis na II reon na KPJ vo Bitola* (Ljetopis o II rajonu KPJ u Bitoli), Bitola 1963; Mito Temenugov — *Bogdanci vo NOB* (Bogdanci u NOB-u), Bogdanci 1963; dr Duško Konstantinov, dr Miloš Konstantinov i Kosta Cingarovski — *Pusta reka*, Bitola 1963; Milan Ristevski — *Nikodin vo NOB* (Nikodin u NOB-u), Bitola 1964; Kata Gogova — *Krvava pruga*, Skopje 1964. Prije ovih radova bili su objavljeni zbornici o nekim brigadama, ali te publikacije nisu kronike.

Pokušamo li analizirati i ocijeniti do sada objavljene kronike, vidjet ćemo da imaju ove zajedničke značajke:

U većini je kronika uočljivo nastojanje da se razvučeno opisuju događaji i akcije. Osobito u *Kronici o selu Lavci*, ali i u nekim drugim kronikama. Nasuprot tome, kronika o Đavatu, iako obimom malena, veoma je sadržajna.

Dalje, većina kronika ograničava se na sela s užim rajonom. Čitajući te kronike, stječe se dojam kao da je samo to selo bilo aktivno, kao da je ono bilo središte svih događaja.

Isto tako, zamjećuje se da se NOB nedovoljno povezuje s cjelokupnim pokretom i da se zato konkretni događaji ne prikazuju kao dio tog pokreta. Zbog toga se ne obrađuju dovoljno ni veze grada sa selom, ni sela s gradom.

To ograničavanje i svodenje pažnje na pojedine uske rajone i sela onemogućava cjelovitije sagladavanje uloge partijskih rukovodstava (mjesnih i kotarskih komiteta) u organiziranju i vođenju narodnooslobodilačkog pokreta, otuda i uskolokalistički karakter većine objavljenih kronika.

U većini objavljenih kronika autorima nije pošlo za rukom da cjelovitije prikažu oslobodilačku borbu kao djelo Partije i masa u cjelini. Nedovoljno je prikazana baza narodnooslobodilačkog pokreta, njegova širina i masovnost. Pri tome se ističe uloga jednih, a zapostavlja uloga drugih. A nisu malobrojni ni slučajevi da se u opisu događaja i ljudi polazi od današnjeg društvenog položaja pojedinaca.

Dok se i neki beznačajni detalji iz 1941. 1942. i 1943. opširno opisuju, dotle se gotovo u svim kronikama godini 1944. posvećuje vrlo malo prostora.

Primjećuje se da autori većine kronika nisu prethodno pripremili bibliografiju ni pregledali svu dokumentaciju o NOB-u, objavljenu i neobjavljenu, koja se čuva u arhivima, muzejima i drugim institucijama.

Isto tako, može se zaključiti da autori kronika još nisu ovladali odgovarajućom metodologijom pisanja.

U kronikama se često susreću fraze, uopćeni zaključci i opisi događaja koji nisu u izravnoj vezi s temom kronike.

Iz nekih je kronika nemoguće doznati koliko je, na primjer, ljudi iz tog sela ili kraja sudjelovalo u NOB-u (bilo kao borci, bilo kao pozadinci), koliko ih je poginulo u borbi, koliko je ljudi proglašeno žrtvama fašističkog terora itd.

Sve kronike počinju, u pravilu, opširnim izlaganjem o starijoj i najstarijoj povijesti naseobina. Dobro je, doduše, kad se čitalac upoznaje s dalekom prošlosti naseobina, ali ne valja što se to, u nekim kronikama, čini na neadekvatan način, preopširno i razvučeno.

Usprkos naznačenim slabostima smatramo da su kronike doprinos našoj novijoj povijesti.

IV Izvori za povijest NOB-a u Makedoniji

Od oslobođenja naovamo tiskano je u Makedoniji i više zbornika dokumenata o NOB-u 1941—1944. Ti izvori o narodnooslobodilačkoj borbi i narodnoj revoluciji u Makedoniji mogu se podijeliti u nekoliko grupa. To su: dokumenti o Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju i o Centralnom komitetu Komunističke partije Makedonije,⁵¹ o omladinskom pokretu u Makedoniji⁵², o tisku u NOB-u u Makedoniji⁵³, o narodnoj vlasti i Antifašističkom sobranju narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM)⁵⁴, o NOB-u u Egejskoj Makedoniji⁵⁵, o pojedinim brigadama⁵⁶ o oslobođenju Skopja⁵⁷, zatim dokumenti okupatora 1941—1944,⁵⁸ do-

⁵¹ *Apostolski, Brezoski, Ivanovski, Terzioski i Todorovski*, Zbornik na dokumenti za NOB i narodna revolucija 1941—1945. Tom. I, kn. 1, 6 april 1941 — 22 noemvri 1942. Skopje 1968, 447; *Apostolski, Brezoski, Ivanovski, Terzioski i Todorovski*, Zbornik na dokumenti za NOB i Narodna revolucija 1941—1945. Tom. I, kn. 2, 25 noemvri 1942 — 3 noemvri 1943. Skopje, 477; Isti autori, Tom. I, kn. 3, 1 noemvri 1943 — 24 noemvri 1944.

⁵² *Brezoski Velimir, Mandičevski Slavko*, Dokumenti za mladinskoto dviženje na Makedonija 1941—1945. Skopje 1961, 495.

⁵³ Istoriski arhiv na KPM (statii od vesnici od vremeto na NOB vo Makedonija), 1941—1943. Skopje 1952, 435; Istoriski arhiv na KPM (statii od vesnici od vremeto na NOB vo Makedonija), 1944. Skopje 1958, 475.

⁵⁴ *Ivanovski Vlado*, Dve sudski presudi od vremeto na Narodnoosloboditelna borba vo s. Slivovo od 1943. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1961. V/1, 145—148; *Ivanovski Vlado*, Eden dokument od Okoliskiot NOK od Prespa. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1964. VIII/2, 259—262; *Hristov Aleksandar i Todorovski Mile*, Zbornik na dokumenti od Antifašističkoto sobranie na narodnoto osloboduvanje na Makedonija (ASNOM), 1944—1964. Skopje 1964, 722; *Todorovski Mile i Brezoski Velimir*, Materijali od podgotovkite i rabotata na ASNOM do Prvoto vonredno zasjedanie (28—30. XII 1944). *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1964. VIII/2, 53—206; *Todorovski Mile*, Zapisnici od rabotnoto telo na Prezidiumot na ASNOM. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1968. XII/1, 223—240; *Miteski Goce*, Eden dokument od prvoto osloboduvanje na Kičevo vo 1943 g. *Istorija*, 1968. IV/1, 90—93; *Fidanova Slavka*, Nov prilog za ulogata na voenite komiteti vo Makedonija vo 1942 g. *Istorija*, 1969. V/1, 127—135; Zbornik na dokumenti za postanokot i razvitokot na narodnata vlast vo Makedonija vo tekot na NOB 1941—1944 g. Sekavanja (grupa autora; rukopis u Institutu za nacionalnu povijest). Tom. I, 430; Zbornik na dokumenti za postanokot i aktivnosta na narodnata vlast vo Makedonija vo tekot na NOB 1941—1944. Dokumenti (grupa autora; rukopis u Institutu za nacionalnu povijest). Tom. I, 470.

⁵⁵ Egejska Makedonija vo NOB 1944—1945. Skopje 1971, 557.

⁵⁶ Viorno dni (Spomen kniga na III makedonska udarna brigada). Skopje 1957, 400; Brigada na bratstvoto i edinstvoto (Spomen kniga na Prvata makedonsko-kosovska udarna brigada). Skopje 1958, 531.

⁵⁷ Dokumenti i materijali za osloboduvanjeto na Skopje. Skopje 1968, 286.

⁵⁸ *Todorovski Gligor*, Okupatorski dokumenti od vremeto na okupacijata na Zapadna Makedonija 1941—1944 godina. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1965. IX/1, 281—324.

kumenti Glavnog štaba NOV i POM⁵⁹, dokumenti Bugarske partije i vlade o makedonskom pitanju.⁶⁰

Svi su objavljeni kao posebni zbornici dokumenata ili su tiskani u časopisu Instituta za nacionalnu povijest *Glasnik* i u časopisu Saveza povijesnih društava Makedonije *Istorija*.

Dokumenti o radu Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Makedoniju i Centralnog komiteta Komunističke partije Makedonije

U povodu 25-godišnjice osnivanja Komunističke partije Makedonije, Institut za nacionalnu povijest u Skopju objavio je, 1968. i 1970, tri knjige dokumenata iz fonda Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju i Centralnog komiteta KPM (tom I, knj. 1, 61 dokument; knj. 2, 88 dokumenata; knj. 3, 103 dokumenta).

U prvoj su knjizi dokumenti Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju: proglasi, leci, direktivna i cirkularna pisma, izjave, izvještaji i drugi materijali iz razdoblja od 6. travnja 1941. do 22. studenog 1942. Ta knjiga, koja ima 405 stranica, sadrži 61 dokument, od kojih je 21 prvi put objavljen. Druga knjiga ima 419 stranica i broji 88 dokumenata, od kojih su 60 prvi put ovdje objavljeni. Materijali u toj knjizi odnose se na razdoblje od 25. studenog 1942. do 3. studenog 1943. U trećoj knjizi, sa ukupno 519 stranica, objavljena su 103 dokumenta, od kojih 72 nisu prije bila objavljena. Materijali u toj knjizi odnose se na razdoblje od 1. studenog 1943. do 24. studenog 1944.

Dokumenti u sve tri knjige preuzeti su iz različitih izvora, fondova i zbirki. Najviše ih je iz fonda Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju i Centralnog komiteta KPM, ali tu su i dokumenti delegata Vrhovnog štaba NOV i POJ i CK KPJ u Makedoniji Svetozara Vukmanovića Tempa i dokumenti instruktora CK KPJ u Makedoniji Dobrivoja Radosavljevića Orce.

Na kraju su svake knjige ovi prilozi: popis kratica, spisak ličnih imena, spisak geografskih i narodnih imena, spisak naziva i pojmova te predmetni registar.

Popis ličnih imena sadrži i kratke biografske podatke o ličnostima koje se spominju u dokumentima. U prvoj je knjizi 159 takvih podataka, u drugoj 193, a u trećoj 181. Ukupno, u sve tri knjige, 533 biografska podatka.

Objavljivanjem tih dokumenata Institut za nacionalnu povijest u Skopju započeo je, zapravo, tiskati serije zbornika s dokumentima o narodno-oslobodilačkom ratu i narodnoj revoluciji 1941—1945. u Makedoniji. Tom I: dokumenti Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije u Makedoniji. Tom II: dokumenti vojnih jedinica

⁵⁹ Manifest na Glavniot štab na Narodnooslobitelna vojska i partizanskite odredi na Makedonija. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1968. XII/3, 187—192.

⁶⁰ *Vanĝa Čašule*, Od priznavanje do negiranje. Skopje 1970, 483.

i organa. Tom III: dokumenti organa vlasti. Tom IV: dokumenti masovnih političkih organizacija. Tom V: tisak organa i organizacija oslobođilačkog pokreta. Tom VI: dokumenti pokreta otpora susjednih balkanskih zemalja i dokumenti njihovih komunističkih partija o međusobnoj suradnji. Tom VII: dokumenti okupatorâ, njihovih organa i organizacija.

Dokumenti o omladinskom pokretu u Makedoniji

O omladinskom pokretu u Makedoniji imamo samo jedan zbornik, objavljen 1961. Jedan od razloga što nemamo više zbornika jest i taj, što je relativno mali broj dokumenata o omladinskom pokretu iz vremena NOB-a u Makedoniji. Ali u mnogim izvještajima, partijskim i vojnim, u proglašima i sličnim dokumentima imamo čitavih dijelova posvećenih omladinskom pokretu. Zbog toga se i nameće pitanje: nije li vrijeme da se napravi izbor iz tih dokumenata, da se izdvoje dijelovi koji se odnose na omladinski pokret u Makedoniji, kao i novinski članci iz NOB-a koji se također odnose na omladinski pokret u Makedoniji? Zbornik iz 1961. sadrži 99 dokumenata iz razdoblja od rujna 1941. do siječnja 1945. To su direktivna pisma, apeli, proglašila, izvještaji, brzojavi, pozdravna pisma i pozdravni brzojavi, rezolucije i dr.

Tisak za vrijeme NOB-a u Makedoniji (1941—1945)

O tisku za vrijeme NOB-a u Makedoniji objavljene su, do sada, dvije knjige članaka iz novina i časopisa, a odnose se na razdoblje 1941—1944. To je: *Istorijski arhiv na Komunističkâta partija na Makedonija*, tom. II (Povijesni arhiv Komunističke partije Makedonije). Godine 1952. izašla je prva knjiga, sa člancima iz razdoblja 1941—1943; šest godina kasnije, 1958, izašla je druga knjiga, sa člancima iz 1944.

Objavljivanje dviju knjiga članaka iz novina i časopisa, koji su izlazili za vrijeme NOB-a u Makedoniji, produžetak je nastojanja tadašnjeg Povijesnog odjela CK KPM da se tiskaju materijali o socijalističkom i radničkom pokretu u Makedoniji. Do objavljivanja tih dviju knjiga došlo je nakon što su 1951. tiskani odabrani materijali iz *Socijalističke zore* za 1920, odnosno nakon što su 1958. ugledali svijet izabrani materijali iz *Radničke Iskre* za 1909—1911.

U obje te knjige članci su dati kronološki (po godinama, mjesecima i danima). Svaka je godina posebna cjelina. Knjiga prva ima tri dijela: 1941, 1942. i 1943, a druga se knjiga potpuno odnosi na 1944.

Novine koje su izlazile u Makedoniji za vrijeme NOB-a imale su razne naslove: *Dedo Ivan* (Djed Ivan), *Bilten*, *Naroden bilten*, *Politički listok* (Politički listić), *Naroden glas*, *Vesnik*, *Naroden vesnik*, *Bratsvo*, *Oktobris*, *Vostanik* (Ustanik), *Voerno komunike* (Ratni bilten), *Radio-vesnik*, *Međunaroden vojno-politički pregled* (Međunarodni vojno-politički pre-

gled), *Narodna borba*, *Ilindenski pat* (Ilindenski put), *Ogin* (Oganj), *Mlad borac*, *Naroden vojnik*, *Naša hronika*, *Udar*, *Nova Makedonija*, *Makedonka* i dr.

Izdavači tih novina bile su partijske organizacije i rukovodstva — od mjesnih komiteta do PK KPJ za Makedoniju i CK KPM, od partizanskih odreda do pojedinih vojnih jedinica: bataljona, brigada, divizija i dr.

Dokumenti o razvoju narodne vlasti

Dokumenti o postanku i razvoju narodne vlasti u Makedoniji u razdoblju 1941—1944. objavljuvani su poslije oslobođenja na više mjesta. Postoje i dva zbornika u rukopisu. Svi dokumenti o narodnoj vlasti u Makedoniji, objavljeni i neobjavljeni, mogu se podijeliti u nekoliko grupa: dokumenti o narodnoj vlasti u pojedinim zbornicima (objavljenim ili u rukopisu); sjećanja o postanku i aktivnosti narodne vlasti (tiskana ili u rukopisu); dokumenti objavljeni pojedinačno u časopisima.

Značajno je da nema dovoljno dokumenata o narodnooslobodilačkoj vlasti u Makedoniji za razdoblje 1941. i 1942. i za prvu polovicu 1943.

Najobimnija tiskana zbirka dokumenata o narodnoj vlasti u Makedoniji jest Zbornik dokumenata Antifašističkog saboranja narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM) 1944—1964. Taj je Zbornik objavljen 1964. i tiskao ga je Institut za nacionalnu povijest u Skopju u čast 20-godišnjice održavanja Prvog zasjedanja Antifašističkog saboranja narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM), a urednik je prof. dr Aleksandar Hristov. Zbornik sadrži 328 kronološki poredanih dokumenata, kojima se obuhvaća period od Prespanskog sastanka CK KPM i Glavnog štaba NOV i POM (2. VIII 1943) do Prvoga vanrednog zasjedanja ASNOM-a (28. XII 1944).

Dokumenti u Zborniku podijeljeni su u četiri dijela. Uz uobičajeni urednički naslov i objašnjenja u bilješkama (na svakoj strani dokumenta), na početku svakog dijela, stoji opširan predgovor, u kojem se obrađuju brojna pitanja u vezi s državnopravnim statusom Makedonije, s ulogom Inicijativnog odbora za sazivanje ASNOM-a, s pripremama za sazivanje ASNOM-a i s djelatnošću ASNOM-a, s Predsjedništvom ASNOM-a i s radom povjereništava Presjedništva. Na kraju Zbornika, u prilogu, date su kratice koje se nalaze u dokumentima, i spisak ličnih imena i imena mjesta, geografski nazivi i dr.

Dokumenti tiskani u *Glasniku* Instituta za nacionalnu povijest u Skopju odnose se na rad pojedinih narodnooslobodilačkih komiteta 1943, narodnooslobodilačkih odbora 1944. i ASNOM-a.

Dokumenti objavljeni u *Istoriji* nisu prije bili tiskani, niti su, prema tome, bili poznati široj javnosti. Odnose se na aktivnost narodnooslobodilačkih odbora, a govore, isto tako, i o ulozi vojnih komiteta 1942. u Makedoniji. U tome i jest njihova najveća vrijednost. Obrada tih dokumenata i njihovo objavljivanje predstavljaju specifičan doprinos proučavanju nastanka i razvoja organa borbe i narodne vlasti u cjelini u Makedoniji za vrijeme narodnooslobodilačkog rata.

U čast 30-godišnjice početka narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije u Jugoslaviji, Arhiv Makedonije je potkraj 1971. objavio zbornik *Egejska Makedonija vo NOB, 1944—1945*, zbirku dokumenata o sudjelovanju makedonskog naroda u Egejskoj Makedoniji u antifašističkom ratu 1944—1945.

U tom su zborniku 203 dokumenta iz razdoblja siječanj 1944 — ožujak 1945. To su izvještaji, proglašeni, pisma, zapisnici, bilteni i sl., koji se odnose na djelatnost Komunističke partije Grčke (KPG), Glavnog štaba nacionalnooslobodilačke vojske (ELAS), Glavnog štaba narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Makedonije, Desete divizije ELAS-a, Tridesetog puka ELAS-a i Slaveno-makedonskog narodnooslobodilačkog fronta (SNOF).

Osim podataka o djelatnosti tih organizacija, dokumeneti iz Zbornika daju brojne podatke i o radu ostalih nacionalnooslobodilačkih antifašističkih organizacija i formacija — Narodnooslobodilačkog fronta (EAM), Nacionalnooslobodilačkog fronta mladih (EAMN), Nacionalnoradničkog oslobodilačkog fronta (EEAM), Nacionalnonarodnooslobodilačke mornarice (ELAN), Nacionalne milicije (EP), Nacionalne svegrčke organizacije mladih (EPOH), Nacionalnosocijalističke organizacije (ESO), Komiteta za snabdijevanje partizana (ETA), Nacionalne milicije (NM), Političkog komiteta za nacionalno oslobođenje (PEEA), Savezničke vojne misije (SVM), Slaveno-makedonske oslobodilačke vojske (SNOV), Slaveno-makedonskog oslobodilačkog fronta (SNOF) i dr. Dio dokumenata odnosi se na nacionalističke vojne organizacije, kao što su: Nacionalna demokratska grčka vojska (EDES), Nacionalni socijalni otpor (EKA) i Nacionalna grčka vojska (EES). Isto tako, nekim su dokumentima obuhvaćene i nacionalističke organizacije i formacije: Nacionalni grčki savez (EEE), Nacionalni i socijalni preporod (EKKA), Obrana Sjeverne Grčke (IVE), Rodoljubna oslobodilačka organizacija (PAO) i dr.

Zbornici sjećanja i dokumenata o narodnooslobodilačkim brigadama

Od oslobođenja do danas objavljena su dva zbornika: o Prvoj makedonsko-kosovskoj udarnoj brigadi (Skopje 1958) i o Trećoj makedonskoj udarnoj brigadi (Skopje 1957).

Te dvije knjige sadrže sjećanja boraca i rukovodilaca Prve odnosno Treće udarne brigade, ali i sjećanja partijskih i vojnih rukovodilaca odgovornih za čitavu narodnooslobodilačku borbu u Makedoniji. Tu su, ponajprije, sjećanja o pojedinim borbama i događajima iz života brigadâ. Ta sjećanja odnose se na borbeni put Prve i Treće udarne brigade, od njihova formiranja pa sve do potpunog oslobođenja Jugoslavije. Obje knjige donose i originalna dokumenta (naredbe, izvještaje, pohvale, brzogave i dr.). Na kraju je spisak s imenima poginulih boraca. Inače, knjige su ilustrirane brojnim fotografijama iz života brigadâ i pojedinih boraca, a sadrže i kratke biografije narodnih heroja, pripadnika Prve i Treće udarne brigade. Razumije se, u tim su knjigama i skice borbenog puta brigadâ, od njihova formiranja do kraja rata.

Dokumenti i materijali o oslobođenju gradova u Makedoniji

O oslobođenju pojedinih gradova u Makedoniji postoji samo jedan Zbornik — o oslobođenju Skopja (1969). Osim originalnih dokumenata, u zborniku su i sjećanja onih koji su sudjelovali odnosno rukovodili operacijama za oslobođenje Skopja. U tom se zborniku posebno ističe tekst Mihaila Apostolskog u kojem se govori isključivo o toku operacije za oslobođenje glavnog grada SR Makedonije.

Svi ti dokumenti, članci i sjećanja još jednom potvrđuju da su samo makedonske jedinice sudjelovale u oslobođenju Skopja i da su ga one oslobodile. Sve to dovoljno pokazuje koliko su neosnovana, tendenciozna i nenaučna tvrđenja pojedinih bugarskih povjesničara da su i bugarske jedinice sudjelovale u oslobođenju Skopja. Umjesto polemike, najbolji je odgovor taj zbornik dokumenata.

Dokumenti okupatora

U *Glasniku* Instituta za nacionalnu povijest u Skopju, X/1, 1965, 281—323, objavljeni su po prvi put dokumenti okupatora iz zapadne Makedonije.

U tom broju *Glasnika* objavljena su 54 dokumenta albanskog i talijanskog okupatora. To su dokumenti iz Arhiva Makedonije, iz fondova Kičevske općine 1941—1944. i Javnog pravobranilaštva Tetova 1941—1944. Kao što se vidi, riječ je o dokumentima okupatorskih upravnih organa u zapadnoj Makedoniji, iz onih njezinih centara koji su za vrijeme rata bili ključni.

Dokumenti Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Makedonije

Dokumenti koji potječu od Glavnog štaba NOV Makedonije, operativnih zona i štabova te vojnih jedinica, nisu do sada bili objavljeni na makedonskome jeziku u obliku zbornikâ. Međutim, arhivske dokumente koji potječu od vojnih jedinica i rukovodstava nalazimo u spomen-knjigama pojedinih brigada i u pojedinim časopisima.

Dokumenti objavljeni u časopisima (a broj tih dokumenata nije velik) odnose se prije svega na Glavni štab NOV i PO Makedonije. Takav je, na primjer, Manifest glavnog štaba NOV i POM (listopad 1943), koji je jedan od najznačajnijih dokumenata NOV i PO Makedonije.

Dokumenti Bugarske partije i vlade o makedonskom pitanju

Na početku 1970. izašao je iz tiska zbornik dokumenata *Od priznavanje do negiranja* (Od priznavanja do negiranja), koji je priredila Vanda Čašule. To je zbornik članaka, govora i dokumenata o makedonskom pitanju nastalih od 1944. naovamo.

U uvodnom dijelu Zbornika (str. 5—22) V. Čašule se zadržava na stavovima Bugarske partije i vlade o makedonskom pitanju, pri čemu iznosi svoja mišljenja i ocjene, koje potkrepljuje materijalima iz samog Zbornika. Da bi bio što pregledniji, Zbornik je podijeljen u tri dijela: prvi obuhvaća razdoblje 1944—1948, drugi 1948—1953, a treći 1953—1958.

Period od 1958. naovamo ilustriran je u Zborniku brošurou *Makedonskijat v'pros, Istoričesko-političeska spravka* (Makedonsko pitanje, Povijesno-politička informacija), koju je Bugarska akademija znanosti objavila 1968, a koja je u cijelosti unijeta u Zbornik.

Svi materijali u Zborniku popraćeni su neophodnom bibliografijom, ali bez i jedne riječi komentara. Tako je prepušteno čitaocu da sâm dođe do zaključaka koje mu nameću dokumenti.

Autori dokumentnih materijala u Zborniku, u najvećem dijelu, poznati su bugarski partijski i državni rukovodioci, odnosno državne i partijske institucije najrazličitijeg nivoa. Od svih tih dokumenata treba, ponajprije, istaći ove: napis o makedonskom pitanju Todora Pavlova, regenta Bugarske, objavljen u *Rabotničkom delu* 21. X 1944; Rezoluciju u povodu referata koji je Vladimir Poptomov održao na Prvoj oblasnoj konferenciji BRP (k) u Gornjoj Đumaji 5. i 6. XI 1944. i koji je *Rabotničesko delo* objavilo 23. XI 1944; Govor ministra propagande Dima Kazasova, objavljeno u *Rabotničeskom delu* 29. XI 1944; govor Georgija Dimitrova u Narodnom sobranju Bugarske 25. XII 1945, objavljen narednog dana u *Rabotničkom delu*, kao i materijale drugih partijskih i državnih rukovodilaca poslijeratne Bugarske.

Partijska organizacija

Na inicijativu i u organizaciji Povijesnog odjela CK KPM, suradnici Odjela Lazar Mojsov, Velimir Brezovski, Slavko Mandičevski, Slavko Popovski, Neđat Jašar i dr. obavili su u razdoblju 1954—1958. rekonstrukciju 27 partijskih organizacija u Makedoniji: u Skopju, Prilepu, Tetovu, Velesu, Bitoli, Debru, Kumanovu, Negotinu, Kičevu, Gostivaru, Mavrovu, Strumici, Kavadarcima, Štipu, Kočanima, Strugi, Ohridu, Đevđeliji, Kruševcu, Resnu, Radovišu, Valandovu, Brodu, Delčevu, Berovu-Pehčevu, Svetom Nikoli i Kratovu. Na skupovima organiziranim u 27 gradova anketirano je 670 sudionika i organizatora narodnooslobodilačke borbe.

Rekonstrukcija partijskih organizacija od izuzetnog je značenja za proučavanje djelatnosti partijskih organizacija i narodnooslobodilačke borbe u Makedoniji. To se osobito odnosi na period 1941—1942, o kojem je sačuvano vrlo malo dokumenata.

Rezultati te rekonstrukcije nisu objavljeni, pa se ovdje, zato, nećemo detaljnije zadržavati na njima. Ovdje samo registramo te rekonstrukcije, jer želimo obavijestiti zainteresirane da se one nalaze u Arhivu Instituta za nacionalnu povijest u Skopju i da se njima mogu koristiti.

V Bibliografija o NOB-u

U SR Makedoniji je posebno ili u časopisima tiskano devet bibliografija o NOB-u u Makedoniji. (Ovdje nije uzeta u obzir *Makedonska bibliografija*, koja od 1949. izlazi svake godine i u kojoj su i bibliografske jedinice o NOB-u u Makedoniji).

Te se bibliografije mogu podijeliti u tri grupe: bibliografiju članaka i knjiga⁶¹; bibliografiju pojedinih problema povijesti NOB,a (ASNOM-a, Prve makedonskokosovske udarne brigade, kulturnih djelatnosti⁶²; inozemne bibliografije o NOB-u u Makedoniji (na primjer, britanska bibliografija o NOB-u u Jugoslaviji i Makedoniji).

Opće bibliografije o NOB-u u Makedoniji izlazile su redovito do 1960. Od te godine, međutim više se ne objavljuju. Jedino se u pojedinim brojevima *Glasnika* i *Istorije* tiskaju bibliografije o prošlim godinama, jednako kao i u Makedonskoj bibliografiji.

Bibliografija članaka i knjiga, kojoj je sastavljač Natalija Dimić, izašla je 1952. Ona ima 1759 bibliografskih jedinica i obuhvaća sve članke i knjige objavljene u Makedoniji od oslobođenja do 1952. I ta je bibliografija podijeljena u tri dijela. Prvi dio (str. 1—114) sadrži članke objavljene u novinama i časopisima; drugi (str. 117—135) registrira članke tiskane u knjigama; a treći (str. 139—143) sadrži pojedinačna, samostalna izdanja: knjige i brošure.

U *Glasniku* Instituta za nacionalnu povijest u Skopju (1959. III/2, 229—267; 1961. V/1, 194—202) Mile Todorovski tiskao je bibliografiju o NOB-u u Makedoniji, koja broji 917 jedinica. Zapravo, ta je bibliografija nastavak bibliografije koju je bila sastavila Natalija Dimić. Prvi njen dio, III/2, obuhvaća razdoblje od 1952. do, zaključno, 1959, a drugi dio, V/1, odnosi se samo na 1960.

U *Glasniku* (1962. VI/1—2, 259—284) objavljena je i britanska bibliografija o narodnooslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji, s posebnim osvrtom na narodnooslobodilačku borbu u Makedoniji. Sastavljač osvrta je Hristo Andonovski-Poljanski. Britanska bibliografija broji 206 jedinica, a odnosi se na razdoblje od završetka drugog svjetskog rata do 1961. Ona je rezultat autorova višegodišnjeg rada u arhivima i knjižnicama Velike Britanije.

Osim općih bibliografija o narodnooslobodilačkoj borbi u Makedoniji, u *Glasniku* (1964. VIII/1, 234—248) objavljen je i prilog bibliografiji o Prvom zasjedanju antifašističkog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM), koji sadrži 201 bibliografsku jedinicu.

God. 1964, u monografiji *Od Debarca do Rogaška Slatina, Borbeniot pat na Prvata makedonsko-kosovska udarna brigada* (Kultura, Skopje), tiskan

⁶¹ Dimić Natalija, Bibliografija na starii i knigi za NOB vo Makedonija. Skopje 1952, 152; Todorovski Mile, Prilog kon bibliografijata za Narodnoosloboditelna borba vo Makedonija. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1959. III/2, 229—267; Todorovski Mile, Prilog kon bibliografijata na NOB vo Makedonija 1960. *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1961. V/1, 194—202.

⁶² Vlado Ivanovski, Bibliografija za prvata maked. kosovska, udarna brigada. Skopje 1964; d-r Maja Hribar-Ožegovik — Bibliografija za teatarot vo Makedonija.

je i prilog bibliografiji o Prvoj makedonsko-kosovskoj narodnooslobodilačkoj udarnoj brigadi. Ta bibliografija ima 220 jedinica i obuhvaća period od oslobođenja do 1964.

God. 1968. u *Glasniku* Instituta za nacionalnu povijest u Skopju, XII/3, 259—265, prvi put je objavljena bibliografija, s ukupno 92 jedinice, o kazalištu u Makedoniji za vrijeme narodnooslobodilačke borbe (11. X 1941 — 15. V 1945).

Glasnik je slijedeće godine (1969/1—2) objavio i bibliografiju o poginulim narodnim herojima⁶³. *Istorija* je iste godine, 1969/1, tiskala bibliografiju bibliografija o makedonskoj historiografiji, uključujući i bibliografiju o NOB-u u Makedoniji.⁶⁴

Kao što smo već rekli, i u Makedonskoj bibliografiji, koju svake godine izdaje Sveučilišna knjižnica u Skopju, redovno se — u dijelu Povijest — susreću i bibliografske jedinice o NOB-u u Makedoniji.

U prvom dijelu, koji se odnosi na razdoblje od oslobođenja do kraja 1949, bibliografske su jedinice na str. 99—100.⁶⁵ A za ostala razdoblja, zapravo godišta, kako slijedi: za razdoblje 1950—1951. na str. 818⁶⁶; za razdoblje 1952—1953. na str. 104—105⁶⁷; za razdoblje 1954—1955. na str. 219—221⁶⁸; za razdoblje 1956—1957. na str. 202—207⁶⁹; za razdoblje 1958—1959. na str. 278—281⁷⁰; za razdoblje 1960—1961. na str. 121—132⁷¹; za razdoblje 1962—1963. na str. 148—156 i 178—287⁷²; za razdoblje 1964—1965. na str. 199—212 i 305—357⁷³.

Kao što se vidi, radovi koji su u Makedoniji objavljeni od oslobođenja do danas obrađuju gotovo sva pitanja vezana za pripreme, početak, tok i završetak narodnooslobodilačke borbe u Makedoniji. Neki se od tih radova bave i okupacionim sistemom u Makedoniji, odnosno svim onim pitanjima koja su u vezi s okupacijom.

Raznovrsnost i brojnost obrađenih problema jasno pokazuju koliko je veliko zanimanje znanstvenih radnika za izučavanje velike epopeje makedonskoga i svih drugih jugoslavenskih naroda, narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije, i kolika je pažnja koju znanstveni radnici posvećuju toj epopeji.

Iako tretiraju i obrađuju raznovrsne probleme, objavljeni se radovi međusobno dopunjuju, tako da predstavljaju cjelinu.

Iz rukopisa s makedonskog preveo P. Kepeski

⁶³ *Todorovski Mile*, Prilog kon bibliografijata na zaginati narodni heroji i prvoborci vo Narodnoosloboditelna borba vo Makedonija (1941—1945). *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, 1969. XIII/1—2, 243—324.

⁶⁴ *Ivanovski A. Vlado*, Biografii na makedonskata istoriografija. *Istorija*, 1969. V/1, 291—292.

⁶⁵ *Petrova Nada*, Makedonska bibliografija od osloboduvanje do krajot na 1949. Skopje 1951.

⁶⁶ *Petrova Nada*, Makedonska bibliografija za 1950—1951. Skopje 1962.

⁶⁷ *Petrova Nada*, Makedonska bibliografija za 1952—1953. Skopje 1962.

⁶⁸ *Petrova Nada*, Makedonska bibliografija za 1954—1955. Skopje 1962.

⁶⁹ *Petrova Nada*, Makedonska bibliografija za 1956—1957. Skopje 1964.

⁷⁰ *Petrova Nada*, Makedonska bibliografija za 1958—1959. Skopje 1965.

⁷¹ *Petrova Nada*, Makedonska bibliografija za 1960—1961. (del I i II). Skopje 1966.

⁷² *Petrova Nada*, Makedonska bibliografija za 1962. i 1963. (del I i II). Skopje 1967.

⁷³ *Petrova Nada*, Makedonska bibliografija za 1964. i 1965. (del I i II). Skopje 1968.